

Kvalfangsteventyret i Finnmark

Karl Frafjord

Store mengder av kolossale dyr langs kysten av Finnmark må ha vakt interesse, men de var umulige å fange. Det måtte skapes en ny fangstmetode. Fra de første forsøkene i 1864 i Varangerfjorden, ble den moderne kvalfangst født i 1870, da harpungranaten ble effektiv. Da kvalfredningsloven kom i 1904 var det bortimot tomt for kval og fangsten hadde flytta vekk fra Finnmark.

Dette er også kalt «nordhavsfangsten» på Finnmarkskysten 1864–1904. Det må ha vært betydelige mengder kval i Varangerfjorden ved fangstens begynnelse. Hvilket fantastisk syn det må ha vært! Blåkvalen oppholdt seg der midt på sommeren, i juni–august, mens finnkvalen gjerne kom så tidlig som april. Seikvalen ble beskrevet som å komme i flokker enkelte år, mens den i andre år var nesten fraværende.

Knølkvalen trakk østfra mot vest tidlig på vinteren, og vestfra tilbake til Finnmark om sommeren. Enkelte år ankom knølkvalen Varangerfjorden i umåtelige mengder, «*unermessliche Mengen*». I mars 1881 «kokte» fjorden av kvaler, fiskerne våget ikke å sette ut en eneste båt. Også for andre år er det beskrivelser av så store mengder kval at båter hadde vanskelig for å ta seg fram, «*at seilleden var aldeles forhindret*». Flere fiskebåter (små båter med seil) ble pårent av kval og kantra, men det ser ut til at alle mannskaper

ble berga. Kvalfangerne redda mange menneskeliv i Finnmark.

Baskerne begynte med kommersiell fangst av store kvaler allerede på 1000-tallet, da de fanga nordkaper i Biscayabukta. Etter hvert som bestanden der ble redusert, flytta de fangstfeltene nordover, både til Nord-Norge og til Newfoundland. Siden kom også nederlenderne med i denne fangsten, og på 1600-tallet begynte de også å fange grønlandskval langs kysten av Spitsbergen. Rettkvaler har alltid vært det mest ettertrakta byttet, fordi de var store, langsomme, inneholdt mye spekk av god kvalitet, hadde store barder og fløt etter at de var drept. Norske fangstmenn deltok i veldig liten grad i denne rettkvalfangsten. På 1800-tallet var bestandene av de to kvalene så reduserte at fangsten stoppa av seg selv. Fangst av de store finnkvalene i større omfang var enda ikke forsøkt. Disse største dyrene på jorda er svært strømlinjeforma og raske svømmere, det var umulig å jakte på dem med robåter. De har mye mindre spekk

enn rettkvaler og synker derfor som regel når de dør. Bardene er også betydelig kortere og av mindre verdi.

«Der maatte skapes en ny fangstmetode,

og der maatte opfindes nye vaaben, som gjorde fangsten av disse dyr mulig.» De store finnkvalene var et nærmest utilgjengelig bytte. Enkelte hadde nok tidligere nå og da blitt harpunert, men å drepe dem og slepe dem til land var nesten umulig. Det måtte seks båtlag til for å slepe en storkval en mil i timen. Fra Varangerfjorden skriver Fellmann omkring 1820: «*Flere hundrede hvalfisker søkte denne fjord, og ingen rører dem.*» I 1818 ble det tatt åtte store kvaler i Altafjorden alene. De harpunerte kvalen og slapp den, kvalen døde etter hvert som det gikk koldbrann i såret. Så måtte de bare håpe at den drev i land og ble funnet. «*Det har altsaa i aarhundreder gaat en stor bestand av finhvaler langs Norges kyst uten at disse har været gjort til gjenstand for regelmæssig lønnende fangst. Grunden hertil er ikke anden*

en den, at man manglet redskaper og metoder som kunde gjøre denne fangst mulig. I det øieblik disse findes, maatte hvalfangsten som rationel bedrift saa at si naturnødvendig oppstaa av sig selv.»

«Der maatte skapes en ny fangstmetode, og der maatte oppfindes nye vaaben, som gjorde fangsten av disse dyr mulig. Det er dette Svend Foyn har gjort....». Foyn skriver selv: *«Hvalen er et skadedyr, hvorav folket ikke har ringeste gagn eller nytte; tvertimot forstyrrer den undertiden baatfiskerne i deres fiskeri og fremkalder enkelte gange baade fiskerbaaters og mandskapers forlis.»* Her gikk altså en stor mengde enorme dyr langs kysten og delvis inn i fjorder, uten å gjøre noe nytte for seg. Likevel var det kun én mann som fikk det for seg at det burde være mulig å fange dem – Svend Foyn.

«Under mit Ophold i Vardø indbjergedes en mindre Blaaahval,

hvoraf Skjelettet af d'Hr. Holmboe skjænkedes til Muséet. Denne værdifulde Gave er foreløbig magasineret i Vardø.» Dette var den kortfatta rapporten Tromsø Museums konservator i zoologi ga i sin «Indberetning fra Konservator Schneider om de i 1878 for Tromsø Museum foretagne

Bestanden av finnkval langs kysten av Finnmark var mye større enn bestanden av blåkval.

Foto: Karl Frafjord.

zoologiske Reiser». Han hadde besøkt Vardø i slutten av april til begynnelsen av mai. Det har vært lite informasjon å finne om museets kvalskjeletter, så takk til kolleger som orker å lete i eldre nedtegnelser og litteratur. Den mindre blåkvalen fra Vardø mener jeg må være det ene blåkvalskjelettet som fortsatt er i museets eie, og som nå er utstilt i Shimonoseki i Japan. Museets registrerte dato er 15/6–1886, men Schneiders rapport viser at det ble berga åtte år tidligere. Antakelig ble det ikke transportert fra Vardø til Tromsø før i 1886. Vi vet fortsatt ikke noe om hvordan skjelettet ble rensa for fett og olje, men muligens har det ligget i sjøen ved Vardø i åtte år?

Gruppen finnkvaler består i våre farvann av blåkval, finnkval, seikval og knølkval, i tillegg til den minste arten vågekval. Det er litt forvirrende å bruke samme navn på en art og på en gruppe som inneholder denne arten (finnkval). Dette gjør for eksempel at vi ikke alltid kan være sikre på

hva som menes når navnet finnkval brukes: arten finnkval eller en art i gruppen finnkvaler? Navnet finnkval kommer fra engelske kvalfangere som kalte den «finback whale», muligens fordi dens ryggfinne er større en blåkvalens.

I Norge var artens opprinnelige navn rørkval, men også dette ble brukt om hele gruppa. På engelsk ble det oversatt til «rorqual» etter uttalen. Jeg gjetter at rørkval henspiller på artens lange og slanke, altså rørlignende, form? Magre og lange finnkvaler ble kalt «langrør». Tidligere betrakta dog mange fiskere langrør som en egen form (art).

Da fangsten begynte var finnkvalene lite kjent og dårlig beskrevet. Man var ikke sikre på hvor mange arter som fantes langs Finnmarks kyster. Fangsten bidro til å gjøre artene bedre kjent, ikke minst gjennom undersøkelser og beskrivelser gjort av zoologene G.O. Sars, R. Collet og

G.A. Guldberg. Blåkvalen gikk under det vitenskapelige navnet *Balaenoptera sibbaldii*, finnkvalen under *Balaenoptera musculus* og knølkvalen under *Megaptera boops*. Seikvalen var dårligst kjent og gikk under flere navn, som *Balaenoptera laticeps* og *B. borealis*. Dagens vitenskapelige navn er: blåkval *Balaenoptera musculus*, finnkval *B. physalus*, seikval *B. borealis* og knølkval *Megaptera novaeangliae*. I eldre tider, i det minste på 1700-tallet, kalte fiskerne knølkvalen for «troldkval», fordi den kunne være farlig for små fiskebåter.

På 1860-tallet gjorde tre oppfinnelser det mulig å forsøke å fange de hittil umulig finnkvalene: dampmotoren som nå ble satt i skip, en kanon som kunne skyte ut en harpun og sist, men ikke minst, den eksplosive granaten. Den som satte dette sammen i et

system, ikke minst til et system som fungerte, var Svend Foyn. Og det skjedde i Varangerfjorden.

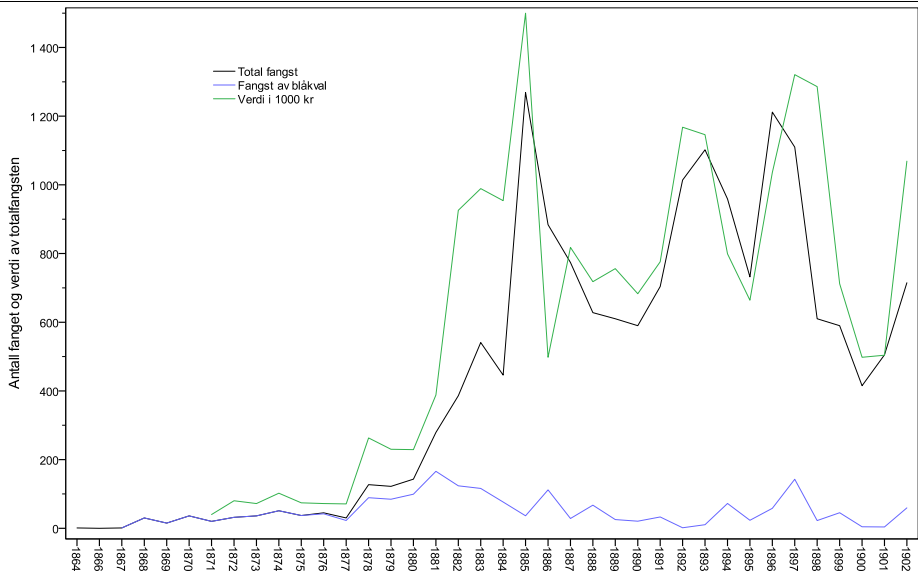
«Men utbyttet blev daarligh. Vi fik hvert aar kun en eneste hval»

Svend Foyn var fra Tønsberg i Vestfold. Han hadde gjort det godt på selfangst i Vesterisen og hadde lagt seg opp en liten formue. Da han hørte om de store forekomstene av kval i Øst-Finnmark, vakte det hans interesse. Han forstod straks at det ikke bare var å gå ut og harpunere en finnkval og at de gamle metoder ikke ville fungere. Han måtte utvikle en ny metode.

I 1863–1864 fikk han bygd et dampskip i jern, DS «Spes & Fides»

(«Håp og tro»). Det var en skonnert med to master, motoren skulle kun brukes under selve fangsten. Det ble utstyrt med sju kanoner av to typer, en til å skyte harpun og en til å skyte granat. Med denne fangstbåten reiste Foyn til Varangerfjorden i 1864. Resultatet ble dårlig. Han fikk skutt fast flere kvaler, men berget kun tre av dem mens en fjerde ble berga av andre. I 1865 dro han på selfangst og drev ikke kvalfangst. I 1866 var han tilbake i Varangerfjorden, men klarte ikke å berge en eneste kval. I 1867 berget han én kval. To andre ble drept, men gikk tapt. En fjerde slepte rundt på båten i 36 timer før harpunen glapp. Utstyret var fortsatt for dårlig, så Foyn ga opp og reiste hjem dagen etter at de mista den siste kvalen. Han eksperimenterte med harpuner, granater og kanoner, og forsøkte å få laget et sikrere krutt.

I 1868 stilte han med kraftigere skyteredskaper og flere kanoner på dekk (15 stykk) allerede i april. Det gikk først dårlig, men etter hvert bedre selv om han mista mange kvaler. Når kvalene tok ut og ikke lot seg stoppe,

Totalt antall kvaler fanga ved og fra Finnmark i perioden 1864–1902, antall blåkvaler fanga og verdien av den totale fangsten i 1 000 kr. Antall blåkvaler er beregna fra den årlige prosentfordeling. Litt konservative tall er brukt for å avgrense til fangsten nær Finnmark. Dataene er neppe fullstendige, spesielt ikke før 1883. For 1867–1875 er forutsatt at 100 % av kvalene var blåkvaler, det er ikke riktig.

hendte det nok ofte at lina måtte kappes. Men «Spes & Fides» var nå et effektivt redskap, noe som ga håp for framtida. Han kjøpte ei tomt i Vadsø med plan om å bygge en fabrikk for å bearbeide kvalene. Befolkningen i Vadsø begynte allerede å bli lei av stanken fra råtnende kvalkropper og innvoller. I 1869 ble fangsten dårligere, men Foyn eksperimenterte videre med skytevåpen og han reiste en guanofabrikk i Vadsø.

I begynnelsen var «de eksploderende piler» livsfarlige, de kunne eksplodere når man minst ønska det. De gikk ofte tvers igjennom dyret, tilsynelatende uten å skade det, og eksploderte på feil tidspunkt. Det Foyn trengte var harpun og granat i ett, med mothaker som kunne holde fast på kvalen og en granat som ikke eksploderte før litt etter at den hadde trengt inn i dyret. Granatharpunen måtte også gå rett og ikke bøye av på sin ferd mot kvalen. Teknologien fantes allerede, men det var Foyn som fikk satt det sammen til en fungerende enhet og med en granat som etter hvert ble svært sikker. Prinsippet brukes fortsatt uforandraden dag i dag.

For 1. juli 1868 skrev Foyn i dagboka: «4 blåhval å se, vanskelig å komme

Fangsten av de fire finnkvalene i prosent av total fangst i Finnmark for perioden 1876–1902. Det finnes ikke fullstendige data fordelt på art, så jeg har brukt ulike rapporter (1–3 per år) som oppgir antall fanga av hver art. Her vises gjennomsnittet.

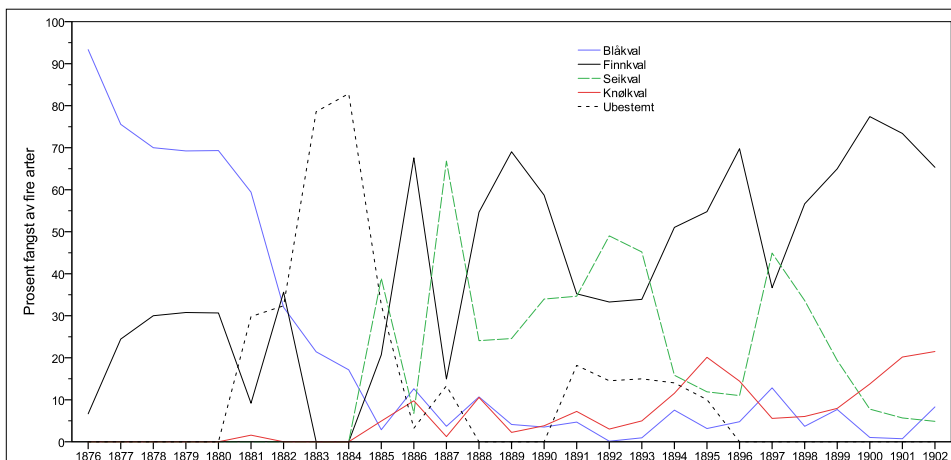
dem nære. Kl. 9 skjøt fast i en liten, fikk fast den store harpun, den minste bøyd seg ved leggen av skuddet og slo mot fiskens side, men kom løs. Den ene pil gikk inn i overkant av ryggen og eksploderte i fisken, dog uten synlig virkning, den annen slo mot overkant av ryggen og gikk i været. Hvalen løp i tre timer uten å minske synderlig fart, kom til sist opp til fisken med båten og skjøt en harpun i pil i den, derved døde den.»

Den lille motoren på kun 20 Hk var ikke all verden å sette inn mot de største kvalene, og mange en gang ble nok båten slept hjelpeløst rundt selv om den gikk for fullt i revers. I sitatet over var det snakk om en liten kval, men likevel slet de så mye med å avlive den. Den må ha blitt utsatt for voldsomme lidelser. En blåkval kan svømme i 30 km/t, mens «Spes & Fides» gjorde bare 12 km/t.

«Eksploderende piler»

Først i 1870 utviklet Foyn granatharpunen. Han hadde nå endelig løst de praktiske problemene med å skru granaten fast på harpunen og kunne nå begi seg på de største blåkvalene. Fangstmetoden ble rasjonell og effektiv, og ikke minst lønnsom – den moderne kvalfangsten var født. I sin første periode skjøt han antakelig en stor del blåkval, men neppe kun denne arten selv om andre arter vanligvis ikke er oppgitt. For 1868 nevner flere kilder at Foyn kun tok blåkvaler, mens han i dagboka opplyser at han fanga både blåkval, finnkval og knølkval, ja, til og med rettkval (han kalte den slettbak).

Fra 1873 fikk Foyn patent og enerett på sitt fangstsystem for ti år, på grunn av trusselen fra tyskere som også ønska å begynne slik fangst. Han forsøkte også å få patent på videreføring (som han hadde eksperimentert mye med), men

det fikk han ikke. I praksis ga det ham fangstmonopol og gjorde ham til millionær. Sin første konkurrent «slapp han til» allerede i 1877. I 1883 ble fangsten frigitt og antall selskaper økte til 16. Totalt var ca. 30 selskaper involvert i Finnmarksfangsten, de fleste var fra Vestfold. Toppåret kom i 1885 da nesten 1300 kvaler ble tatt. Da var 22 landstasjoner i drift med 33 kvalbåter og 828 mann. Ved å frigi fangsten ga myndighetene tillatelse til «kommersiell utryddelse» av kvalen ved Finnmarkskysten.

Fangsten i Varangerfjorden varte bare få år, allerede i 1884 flytter Foyn vestover i Finnmark. Da er det bare ett kokeri igjen i Varangerfjorden. Stasjoner vokste opp mange steder langs kysten, og etter hvert som det ble mindre kval langs kysten ble

fangstområdet utvida til helt opp mot Bjørnøya. Kvalene måtte fortsatt slepes til en landstasjon i Finnmark for å flenses, selv helt oppe fra Bjørnøya. Flest blåkvaler ble fanga i 1881, denne sommeren lå polarisen kun 15–20 mil fra Nordkapp og det var tusenvis av kvaler i Varangerfjorden. Fra 1882 var det knapt mer blåkval å finne i Varangerfjorden. Mens det ble fanga 221 blåkvaler i 1881, nesten alle øst for Nordkapp, ble kun 58 fanga i 1885 til tross for at fangstfeltet da var sterkt utvida.

Fangsten av andre arter tok nå over. Finnkvalen dominerte fangsten de fleste årene, med unntak av enkelte «seikvalår». I perioden 1884–1900 flyttes fangsten vestover i Finnmark. Selv om fangstfeltet og fangstperioden stadig ble utvida, ble

blåkvalen sjeldnere og sjeldnere. Fangsten svikta i Sør-Varanger fra 1898, og omkring 1900 var det nesten ikke kval igjen å se på Finnmarkskysten. I 1890 forsøkte Foyn seg med et flytende kokeri ved Spitsbergen, fangsten bestod mest av blåkval. Han sendte sin Antarctic-ekspedisjon til Sørishavet i årene 1893–1895 for prøvefangst, og heretter ble de store finnkvalene jaget på alle hav. Den kolossale blåkvalen ble nesten utrydda. Svend Foyn døde i 1894.

Finnkvalens temperament ble beskrevet som livlig. Noen satte seg til motverge og kunne være farlige, idet de angrep båten. I juli 1896 forulykket en fangstbåt i Varangerfjorden. Den sårede finnkvalen stanget hodet gjennom skroget, «*saa blodspruten stod høit, og Fartøiet sank*». En såret finnkval kunne trekke rundt på fangstbåten i timevis, i så stor fart at «*maagerne kan have ondt at følge efter*». Finnkvalen svømmer enda hurtigere enn blåkvalen. I juli 1886 slepte en stor finnkval fangstbåten rundt i to døgn, i stormfullt vær utenfor Vardø, «*og var endnu kraftig, da den fik dødsskuddet den 3die dag*». Siste finnkval ble fanga utenfor Vestlandet i 1961.

De siste årene har vi opplevd et kvaleventyr ved Kvaløya i Troms: knølkvaler, spekkhoggere, sildefiskere og kvalkikkere.

Foto: Karl Frafjord.

Seikvalen var litt av et mysterium. Collett skriver: «*Angående denne arts forekomst ved landets kyster havs kun faa sikre data*». Navnet fikk den av fiskere i Finnmark som mente at den i store flokker jagde seistimer mot land. I fangsten opptrer den i mengder enkelte år, mens den andre år nesten er helt fraværende. Den ankom kysten av Vest-Finnmark tidlig på sommeren og gikk ikke så langt øst som de andre artene. Guldberg sier at seikvalen forsvinner når blåkval og finnkval ankommer, men i fangstdataene fant jeg ingen slik sammenheng. Det var ingen signifikant korrelasjon mellom blåkval og de tre andre artene, mens det var en positiv korrelasjon mellom de tre artene seikval, finnkval og knølkval. Korrelasjonen mellom finnkval og knølkval var spesielt høy ($r=0,77$, $p<0,001$, $n=50$), begge disse arter spiser endel fisk.

«kjæmpen for alle nulevende organismer»

Blåkvalen fikk navnet sitt av Foyen og hans menn. Collett sier: «*B. sibaldii har paa grund af sin farve af Foyen og hans fangstmænd erholdt navnet blaahvalen*». Sars ga en grundig beskrivelse av dyret, og sier «*har nu overbevist mig om det mærkelige factum, at dette colossale dyr, kjæmpen for alle nulevende organismer, saagodtsom udelukkende nærer sig af en liden neppe 1 tomme lang krebs, Thysanopoda inermis, krøyer, eller som den heroppe af fiskerne benævnes, «kril».*». Han nevner at krill til tider

stues sammen i fjorder, regelmessig i Varangerfjorden, slik at «*at søen synes ganske tyk af den*». I blåkvalens enorme mage ble det kun funnet krill, arten synes utelukkende å ernære seg av plankton. Sårede blåkvaler ble ansett for å ha et mindre farlig temperament enn finnkvaler.

En blåkvalhunn av lengde 27,2 m og vekt 122 tonn, ga i kg:

Kjøtt	56 444
Spekk	26 625
Bein	22 638
Tunge	3 158
Lunger	1 226
Hjerte	631
Nyrer	547
Magesekk	416
Lever	935
Tarmer	1 563

Den største ryggvirvelen veide 240 kg. Blåkvalens spekklag var kun 5–10 cm tykt og kvaliteten varierte. Kjøtt, spekk og bein ble sortert og kokt i ulike ovner etter koketida. Fettet ble brukt til å produsere olje, mens resten av kvalen gikk til produksjon av kraftfôr og guano (gjødsel). Lite eller intet gikk til føde for mennesker. Verdien av bardene varierte svært mye, i enkelte perioder hadde de sågar større verdi enn hele resten av kvalen.

Blant 200 blåkvaler som ble målt ved en norsk fangststasjon på Sør-Georgia i Sørishavet, var hele 81 % lenger enn 25 m, mens kun 4 % var lenger enn 30 m. Den største blåkvalen ble målt ved en argentinsk stasjon på Sør-Georgia:

107 fot, 33 m. Den lengste blåkvalen målt i Finnmark var 96 fot, 30 m.

Tromsø Museums blåkvalskjelett ble undersøkt av forskere i Japan, som beregna at den var 24 m lang i levende live. Det var en åtte år gammel hunn (konservator Schneider oppgir hann) og bare så vidt voksen. Den kan ha veid rundt 80 tonn. Schneider tar derfor ikke veldig feil når han beskriver den som «mindre», i det minste var den mindre enn gjennomsnittet. Den ble funnet død i havet og slept til Vardø. Før fangsten begynte var det nok ytterst sjelden at døde finnkvaler ble funnet drivende, så det er temmelig sikkert at den hadde blitt beskyttet og dødelig såra. Det finnes ingen oppgaver over hvor mange kvaler som gikk tapt, men mange var det nok til stor glede for håkjerriinga.

Fiskerne var i starten positive til kvalfangsten, til tross for at storkvaler ifølge lang tradisjon var freda. Fiskerne mente at de fiskespisende kvalene, særlig finnkvalen, jagde fisken, spesielt lodde og sild, inn mot kysten, inn i fjorder og våger, der den kunne fanges fra små båter. Dessuten fikk kvalen fisken til å samle seg i tettere stimer, slik at den ble lettere å fange også for fiskerne. Ettersom fisket svikta, rettet fiskerne sin misnøye mot kvalfangerne. Fra 1870–1904 svingte konfrontasjonene mellom lokalbefolkning og kvalfangere i takt med svingningene i fisket. Fiskerne ønska å frede kvalen, spesielt finnkvalen. Allerede fra

1872–1873 krevde fiskerne langs Varangerfjorden regulering av uttaket av kval.

Departementet for det indre

Fra 1874 sendte Departementet for det indre flere zoologer til Finnmark for å undersøke forholda. Dette ga også anledning til vitenskapelige studier av arter som var lite studert. Mens blåkvalen kun spiste krill, hadde finnkval, seikval og knølkval en mer variert diett og spiste både plankton og fisk. Seikvalen spiste mye raudåte, en hoppekreps. Sars mente at kvalene ikke var til hjelp for fiskerne. De jagde ikke loddra mot land, men fulgte heller etter den, noe fiskerne var uenige i. En fredning

var derimot nødvendig for ikke å redusere kvalbestandene. Collett skriver om blåkvalen: «... forekommer fremdeles som det synes, i stort antal udenfor de finmarkske kyster, om det end er at forudse, at den inden kortere eller længere tid vil i disse egne dele skjæbne med balaenerne».

Presset fra fiskerne førte til den første fredning av kval, «Lov om fredning av kval ved Finmarkens kyst av 19. juni 1880». Kvalen ble fredet innenfor ei geografisk mil fra ytterste skjær, samt i Varangerfjorden, i tiden januar–mai. Fordi blåkvalen ankom seinere, fra mai, ble ikke fangsten nevneverdig hemmet. Dessuten var det allerede fra 1870-årene lite kval innerst i Varangerfjorden, og fangstbåtene

måtte uansett stadig lenger ut på det åpne havet. Fredningen gjaldt foreløpig for fem år. I 1885 var situasjonen endret, verdien av kvalfangsten var for stor til at loven ble videreført. Den ble imidlertid gjeninnført i 1896, med samme begrensninger for fangsten. Hjort mente at bestandene nå var reduserte, men at de foreløpig ikke trues med krise.

Rapporten fra Sars har den noe ordrike tittelen: Indberetning til Departementet for det Indre fra Professor Dr. G. O. Sars om de af ham i Sommeren 1888 anstillede praktisk-videnskabelige Undersøgelser vedkommende Saltvandsfiskerierne samt angaaende Hvalfredningen i Finmarken.

Departementet for det indre nedsatt en kvalfangstkomité. Den konkluderte med at ingen regulering av kvalfangsten var nødvendig, verken av hensyn til fiskeriene eller kvalbestandene. Tittelen på innstillingen er fantastisk byråkratisk: Indstilling fra den af den kongelige norske Regjerings Departement for det Indre under 30te Januar 1890 nedsatte Komite til Undersøgelse betræffende Spørgsmaalet om nye Lovbestemmelser angaaende Hvalfangsten i Finmarkens og Tromsø Amter samt under Sildefiske, tilligemed Forslag til

En modell av Tromsø Museums blåkvalskjelett står utstilt utenfor kvalmuseet i Taiji, Japan.

Foto: Karl Frajfjord.

Lov om Hvalfangsten i Finmarkens og Tromsø Amter.

Fiskerne var fortsatt ikke enige. Flere dårlige år ble etterfulgt av invasjon av russekobbe (grønlandssel), som de mente at kvalene tidligere hadde holdt borte. I 1903 gjorde de opprør og jevnet kokeriet i Mehamn med jorda. Dette ble lagt merke til i hovedstaden, allerede samme år begynte regjeringen å forberede en ny lov – kvalfredningsloven. Fra januar 1904 ble all kval ved og utenfor kysten av Finnmark freda. Men da var fangsten allerede for det meste flytta vekk fra Finnmark, og den hadde skifta fra kyst- til havfangst.

«vil i disse egne dele skjæbne med balaenerne»

Blåkvalfangsten var aldri en «massefangst». Totalt for fangstperioden ble det fanget *«påa Finmarken knapt 2 000 dyr, eller gjennomsnittlig vel 50 dyr pr. aar.»* Jeg beregna at det i de 36 årene 1867–1902 ble fanga 16 800 finnkvaler langs og utenfor kysten av Finnmark, eller gjennomsnittlig 467 per år. Av disse utgjorde blåkvalen 11 %, 1 843 dyr, men dette tallet kan være for høyt. Verdien av den totale fangsten var på litt over 66 millioner kr, det utgjorde 8 % av verdien av kystfisket (1871–1905). Siden kun få selskaper var lokale og siden det meste av mannskapet, både på båtene og i kokeriene på land, var sørfra, ble det meste av disse verdiene ført ut av landsdelen.

I sesongen 1912–1913 ble det skutt ca. 1 800 blåkvaler på feltet omkring Sør-Shetland i Sørishavet. Dette er alene like mange som ble skutt ved Finnmark i hele fangstperioden der. Bestanden på den sørlige halvkule kan opprinnelig ha talt 200 000 blåkvaler, nesten alle ble drept. I dag er bestanden i sør beregna til 2 000–4 500 blåkvaler, i Nord-Atlanteren ca. 1 500 og i det Nordlige Stillehavet ca. 3 000. Tilsammen færre enn ti tusen blåkvaler – bestanden ble redusert med 99 %. Blåkvalen ble freda over hele verden i 1955, den delte da skjebne med rettkvalene.

Foyns oppfinnelse ble skjebnevanger. Den Foynske granatharpun gikk sin dødsgang gjennom alle verdens hav. Storkvalenes begrensa formeringsevne gjorde det tidlig klart at de ikke ville tåle stor beskatning. Allerede i 1871 spådde J.A. Friis: *«Om ikke lang tid vil den likesom grønlandshvalen rimeligvis være utryddet.»*

En stormfull desemberdag i 1917 synker «Spes & Fides» ved Tisnes like utenfor Tromsø, på vei fra Storfjord til Melbu med ei last sild. Den gikk nå under navnet «Evenæs» og var ombygd til frakteskute. Vraket ble undersøkt og dokumentert i 2015. I båten som starta den moderne kvalfangsten var det få detaljer igjen fra tida som kvalfangstbåt.

Hundre år seinere, den 4. juli 2017, rapporterte iFinnmark.no at en rekefisker hadde sett to blåkvaler på

vei inn i Varangerfjorden. De ble sett på 300 m avstand og svømte veldig fort midtjfjords. *«De er ikke til å ta feil av»* sa rekefiskeren, som mente at de beita på småsilda.

Kilder:

Collett, R. 1877. Bemærkninger til Norges Pattedyrfauna. Nyt Magazin for Naturvidenskaberne 22: 54–168.
Guldberg, G.A. 1886. Zur Biologie der nordatlantischen Finwalarten. Zoologische Jahrbücher – Syst. 2.
Hjort, J. 1902. Fiskeri og hvalfangst i det nordlige Norge. Bergen: John Griegs Forlag.
Johnsen, A.O. 1959. Den moderne hvalfangsts historie: opprinnelse og utvikling. Første bind. Finnmarksfangstens historie 1864–1905. Oslo: Aschehoug & Co.
Risting, S. 1922. Av hvalfangstens historie. Publikation nr. 2 fra Kommandør Chr. Christensens hvalfangstmuseum i Sandefjord. Kristiania: Petlitz boktrykkeri.
Sars, G. O. 1874. Om «Blaahvalen» (Balænoptera Sibbaldii, Gray). Christiania Videnskabsselskabs Forhandlinger No. 15: 227–241.
Solhaug, O. 1977. Hvalfangsteventyret i Finnmark 1864-1905 (Emnehefte nr. 3). Vadsø: Skoledirektøren/Høgskolen i Finnmark.

Karl Frafjord er førsteamanuensis i zoologi ved Tromsø Museum – Universitetsmuseet, UiT Norges arktiske universitet.
E-post: karl.frafjord@uit.no